

Dr. Mahmut Arslan ile Max Weber'den Sabri Ülgener'e "Ahlâk ve Piyasa" Üzerine Söyleşi

Röportaj: Orhan ÇAKMAK

91

Doktora çalışmalarını 1994-1999 yılları arasında İngiltere Leeds Üniversitesi'nde gerçekleştiren Mahmut Arslan, Protestan çalışma ahlâkının özellikleri açısından İngiltere, İrlanda ve Türkiye'deki yöneticileri karşılaştırdığı doktora tezini 1999 yılında verdi. Oxford, Cambridge ve New York Üniversitelerinde davetli olarak konferans tebliğleri veren Arslan'ın Journal of Business Ethics ve Business Ethics: A European Review dergilerinde yayınlanmış makaleleri mevcuttur. Hâlen Hacettepe Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü'nde öğretim üyeliğine devam eden Arslan, aynı zamanda, Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezinin kurucularındandır ve bu merkezin Dış İlişkiler Birim Başkanlığını ve Avrupa İş Ahlâkı Ağı'nın Türkiye koordinatörlüğünü yürütmektedir.

Daha ziyade Max Weber'le birlikte gündeme gelen kapitalizmde ahlâk meselesi günümüzde çok farklı yorumlara tâbi tutuluyor. Meseleye Weberyen açıdan baktığımızda, sizce kapitalizm-ahlâk etkileşiminin tarihsel ve güncel durumu nedir?

Kapitalizm ve ahlâk, aslında birbirinden ayrılamayacak iki konudur. Çünkü ahlâkî altyapısı olmayan bir kapitalist ekonomi düşünülemez. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabıyla kapitalizmin teorik temelini oluşturduğu düşünülür, ama, unutulmamalı ki Adam Smith'in diğer bir özelliği de üniversitede ahlâk dersleri veriyor olmasıdır. Bence, bu bir tesadüf de değildir. Aynı şekilde Weber 19. yy. sonu 20. yy. başı gibi bir dönemde ahlâk ile kapitalizm arasında bir ilişki kurdu. Weber bu ilişkiyi ilk kuran kişi olmayabilir, ama en iyi formüle edenlerden birisidir. Kısaca, kapitalist bir ekonomi için kapitalist ruha ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu, aslında, siyah-beyaz kadar belli ve kesin bir şeydir. Rekabete dayalı bir serbest piyasa ekonomisinin oluşması ve işleyebilmesi için o toplumda mutlaka bir ahlâkî altyapının oluşmuş olması gerekiyor.

Bunu, aslında, geçmişe giderek gözümüzün önüne getirebiliriz. İnsanlar, yerleşik hayata ilk geçtiklerinde, köyleri oluşturuyorlar, bu köyde ilk olarak mülkiyet duygusu geliyor, böylelikle mülkiyete saygı ortaya çıkıyor: komşunun malını çalmayacaksın, komşunun malına göz dikmeyeceksin gibi. Köyün içerisinde insanların malını mülkünü

çalan ya da gasp eden insanlara karşı, hukukî yaptırımlar kadar sosyal ve ahlâkî yaptırımlar da uygulanıyor ve böylelikle mülkiyet hakkı sadece hukukun değil, ahlâkın da koruması altına alınıyor. Yani, mülkiyet hakkı, hem hukuk tarafından cezaî yaptırımlarla hem de ahlâk tarafından sosyal yaptırımlarla korunuyor. Sadece hukukî yaptırımlarla, serbest piyasa ekonomisinin temeli olan mülkiyet hakkına sahip olmanın ve bu hakkı muhafaza etmenin mümkün olmadığını biliyoruz. Mülkiyet hakkı üzerinde ben çok duruyorum. Çünkü Osmanlı'dan beri bizim en büyük sorunlarımızdan biri mülkiyet üzerindeki devlet kısıtlamalarıdır. Tımar sisteminden başlayarak kapitalizmin gerektirdiği koşulları taşımamış olmamızda bu kısıtlamaların önemli payı vardır.

İkinci nokta ise dindir. Weber'in ortaya koyduğu gibi din, bir toplumdaki ahlâkî altyapının oluşmasında önemli bir süreçtir. Bir toplumun dini, o toplumun, örneğin, cinselliğe bakış açısını nasıl etkiliyorsa, mülkiyete, üretim ilişkilerine ve ticarete bakışını da etkiliyor. Weber'in Protestan ahlâkî ya da Püriten ahlâk üzerinde durmasının sebebi de budur. Bu belki doğrudan bir ilişki değil; Weber de onu doğrudan bir ilişki olarak açıklamıyor. Gerçek Weberyenler, bunun doğrudan bir ilişki olmadığını bilirler, ama bir toplumda kapitalizmin oluşabilmesi için mutlaka mülkiyet haklarının koruma altında olması ve insanların birbirine güvenmesi gereklidir. İngilizlerin meşhur "Honesty is the best policy" (Dürüstlük en iyi politikadır) özdeyişi, aslında bunun bir göstergesidir; yani eğer biz ahlâklı olursak ve herkes de ahlâklı olursa, o zaman, biz bütün ticarî işlemlerimizi gönül rahatlığıyla yapabiliriz. Çünkü, toplumda güvensizlik yaratacak unsurlar azdır, alacaklı-borçlu ilişkileri belli bir kesinlik kazanır. Önümüzü çok rahat bir şekilde görebiliriz. Bu açıdan, mafyalaşmanın yüksek olduğu, güçlü olanın güçsüzün elinden malını mülkünü alabildiği, örneğin Cahiliye devri Arap toplumu gibi toplumlarda piyasaların gelişmesi beklenemez. Bu ihtiyaca binaen, zaten, Arap kabileleri arasında yılın üç ayında savaşmak ve saldırmak yasaklanmış ve bunlara *Haram Aylar* denmiştir. Bu aylar Recep, Şaban ve Ramazan adıyla kutsal üç aylar olarak günümüze kadar gelmiştir. Peygamber Muhammed'in ortaya çıkmasıyla, piyasaya güven ve dinamizm gelmiş, bu da, belki, İslâm toplumlarının gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Günümüze dönecek olursak, Rusya'da komünizmin çökmesinden sonra mafya örgütlerinin oldukça etkili olması, oraya yabancı yatırımcıların gitmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, nerede mülkiyet hakkı devlet ya da bazı çeteler/güçler tarafından kısıtlanıyorsa ve bireylerin mülkiyet hakkı korunamıyorsa, orada girişim özgürlüğü de olamıyor. Girişim özgürlüğünün olmadığı bir yerde de zaten kapitalist bir ekonomiden bahsedemiyoruz.

Kapitalizmde, en azından, ahlâkî bir kodun olması gereklidir, demiştiniz. Bu ahlâkî kod hazır bir kod mu olacak, yoksa kapitalizm kendi ahlâkî kodunu kendisi mi yaratacak?

Aslında, ikinci dediğimize daha çok katılıyorum. Bu konuyu iki açıdan da düşünmekte fayda var. Kantçı açıdan yaklaşırsak, yani görev ahlâkî açısından, birtakım şeyler vardır ki bunlar sorgulanamaz. İnsanların doğuştan sahip olduğu ahlâkî birtakım kodlar ya da haklar vardır. Bunlar, yaşama hakkıdır, mülkiyet hakkıdır, seyahat özgürlüğüdür. Bu açıdan, kapitalizmde olmazsa olmaz birtakım ahlâkî kodlar vardır, ama zamanla yeni birtakım kodlar da mutlaka ortaya çıkacaktır. Ama önemli olan, önce o olmazsa olmaz kodları sağlamaktır. Bunlardan birincisi, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hakkını

sağlamaktır. İkincisi, kapitalizm hiçbir zaman tekelci kapitalizm olarak anlaşılmalıdır. Sadece mülkiyet hakkının değil, rekabetin gerçekleşeceği bir ortamın sağlanması da çok önemlidir. Yani, çok büyük bir tekel, diğer firmaların piyasada yer almasına engel oluyorsa, orada doğru dürüst bir serbest piyasa ekonomisinden söz edilemez. Fakat, şimdi teknolojinin artan ölçüde değişmesi ve ilerlemesiyle birlikte, toplum kendisini değiştiriyor ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkıyor. Bu yeni ihtiyaçlar, yeni ahlâki ihtiyaçları da gündeme getirebilir.

Bakın, meselâ, size internette bir örnek vereyim. İnternette hackerlar var. Size saldırır, web sayfanızı ya da şifrelerinizi kırarlar. Bunun e-ticaret üzerinde birtakım olumsuz etkileri vardır. Niye insanlar internette e-ticarete fazla yönelmezler? Çünkü, çok güvenli bir ortam olmadığını bilirler. Demek ki, internette mülkiyet hakkını tam olarak sağlayamıyoruz. Yani o hakkı tam olarak kontrol altına alabilirsek, hackerları engelleyebiliriz. Böylece, internet çok daha güvenli bir alışveriş ortamı, güvenli bir piyasa hâline gelebilir. O yüzden zamanla kapitalizmin gerektirdiği ahlâki kodlarda yeni özellikler ortaya çıkıyor, ama bence hiç değişmeyen birtakım özellikler de var.

Weber, Doğu ve Batı toplumlarını ayıran en belirgin çizgi olarak, "rasyonelliği" ifade etmektedir. Aslında tarihe baktığımızda, en azından 15. yy'a kadar, iktisadî ve sosyal bakımdan Doğu toplumu Batıya göre daha üstündür. Doğu, ekonomik ve sosyal olarak daha iyi olsa da Batı o dönemdeki Orta Çağ baskısını çok hızlı bir şekilde üzerinden atmıştır. Ancak, günümüzde Doğu sanki hâlen daha, Batının Orta Çağ dönemini yaşamakta ve bunda direnmektedir. Acaba Doğu toplumlarında kapitalizm mi tam anlaşılamadı, yoksa Doğunun sahip olduğu ahlâki kod mu kapitalizme uymuyor? Sizce, Batıyla Doğunun ahlâki kodları arasındaki temel farklılıklar nelerdir?

Bunu şöyle açıklayabilirim: Kapitalizmin Batıda ortaya çıkmış olmasının, Doğunun sadece ahlâki yapısından kaynaklandığını düşünmüyorum. Çünkü, bu daha çok feodalizmle ilgili bir konudur. Yani, kapitalizmin ortaya çıkmasının gerisinde feodalizmi oluşturan şartlar vardır. Doğu toplumlarının dinî ya da ahlâki yapılarından çok, siyasî ve hukukî yapılarının kapitalizmin gelişmesi için gerekli şartlara izin vermediği kanaatindeyim. Tabii ki daha sonra bu yapı kendine özgü ahlâki üretmiştir. Rahmetli Ülgener hocamızın işaret ettiği gibi, Orta Çağ ahlâkının, Orta Çağ düşünce sisteminin Türk tasavvufunda mevcut olmasının ve bunun bir yerde Türk girişimci sınıfının çıkmasını engelleyici bir mahiyet arz etmesinin gerisinde aslında böyle bir gerçek vardır. Orta Çağın ilk zamanlarında, aslında, Doğu ve Batı toplumlarında benzer üretim ilişkilerinin varlığını görüyoruz. Bu benzer üretim ilişkisi, belki, Çin'den Avrupa'ya kadar her yerde görebileceğimiz tımar sistemidir. Tımar sisteminde, bir askerî komutan bir araziye ele geçirdiği zaman, kral ya da padişah, kendisine belli sayıda asker vermek şartıyla, o arazinin bütün gelirlerini o askere bırakır, fakat asker o arazinin mülkiyetine sahip değildir; bir devlet memurudur, bu hak onun elinden alınabilir ve bu arazi üzerinde miras hakkı yoktur. Eğer bu askerin tımarı artırılmak isteniyorsa, meselâ, Osmanlı'nın çok yaptığı gibi, aynı yerde büyük bir araziye vermek yerine, değişik yerlerde küçük küçük tımarlar vererek, o tımarlı sipahiye taltif etmek yoluna gidilir. Fakat, bu uygulama Batıda değişim geçirmiştir. Avrupa'da tımar sisteminde alınan tımarlar, zamanla, o fatihlerin kendi ta-

pulu özel mülkiyeti olmuştur ve o arazi üzerinde çalışan köylüler de onların serfleri hâline gelmiştir. Fatihlerin kendileri senyörleşmiş; asil ya da aristokrat sınıfını oluşturmuşlardır. Bizdeyse hiçbir zaman böyle olmadı. Osmanlı Devleti, özellikle, bir aristokrat sınıfının ortaya çıkmaması ve feodalleşmenin olmaması için elinden gelen her türlü önlemi aldı. Tabii ki tımar sistemi teknolojik gereklerden ötürü yıkılınca, bu sefer verimsiz ekonomisi kendi içinde çökmeye başladı. Fakat ben karşılaştırdığım zaman, özel mülkiyete geçmiş, geniş topraklar üzerinde üretim yapan, bunun için serfleri kullanan, serfler üzerine ağır vergiler koyan, serflerin özgür olmadığı ve çok kötü koşullarda çalıştığı bir Orta Çağ Avrupasından, insanların daha özgür olduğu, en azından toplumsal mobilitenin sağlandığı, insanların seyahat özgürlüklerinin bir ölçüde daha iyi olduğu ve vergilerin daha adil bir şekilde paylaştırıldığı Osmanlı düzeninin daha insanî olduğunu görüyorum. İslâm tımar ekonomisine baktığımızda, o ekonominin, yani Osmanlı ekonomisinin sosyalizme daha yakın olduğunu görüyoruz. Çünkü o dönemlerde en önemli üretim aracı topraktı ve toprağın sahibi de devletti. Dolayısıyla, bu bir çeşit sosyalizmdir. O zamanlar sanayi olsaydı, demek ki, fabrikaların sahibi de devlet olacaktı. Öte yanda Avrupa'ya bakıyoruz: Avrupa'da üretim aracı olan toprağın esas sahibi senyörler, yani aristokratlardı. Osmanlı daha adil, fakat daha sosyalist-kollektivist anlamında- bir sisteme sahipken, Avrupa daha az adil olan, fakat daha özel mülkiyete dayalı bir sisteme sahipti. Dikkat ederseniz, bu sahiplik ilişkileri, hep tımar sisteminin feodalizme evrilmesi ya da evrilmemesinden kaynaklanmaktadır. İslâm hukukunun da tımar sistemini desteklemesiyle birlikte, Kanuni zamanında, kabaca, ortalama Osmanlı toprağının neredeyse %80'inin mirî arazi, tımarlı arazi olduğunu görüyoruz. İşte bu sistem, bildiğiniz anlamdaki feodalizme evrilmiyor. Bu durum, aslında, Osmanlı fetihlerini olumlu etkiliyor. Yani feodal beylerin sömürüsü altında yaşayan Hristiyan köylüler, kendi istekleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na katılmak istiyor. Balkanların, özellikle Mora ve Yunanistan'ın fethi bu şekilde olmuştur. Yine Türklerin Anadolu'ya gelişi sırasında Bizans'ta, neredeyse, bir feodalizme geçiliyordu; merkezî idare ile yerel tekfurlar arasında iç savaş vardı. Osmanlı'nın da devam ettirdiği Bizans tımar sistemi, feodalizme geçmek üzereydi. İstanbul'dan bağımsız hareket eden tekfurlar oluşmuştu. Fakat Türkmen akınlarıyla birlikte Türkler gelince, tekfurlar egemenliklerini Türklere bırakmak zorunda kaldılar. Köylü buna çok memnun oldu, çünkü tekfura yarı köle yani serf olmak; Selçuklu'nun ya da Osmanlı'nın tebaası olarak, biraz cizye ve haraç ödeyerek canı istediği gibi yaşamak, onlara çok daha cazip, daha özgür ve üstelik daha müreffeh bir yaşam tarzı sunuyordu. Zaten nerede daha çok özgürlük ve daha çok zenginlik varsa, insanlar oraya giderler. Kapitalizmin ortaya çıkmasında da, işte bu Orta Çağdaki feodal yapının ortaya çıkması hiç azımsanacak bir şey değil. Dolayısıyla, Batının, toprağın özel mülkiyetinden, sanayinin özel mülkiyetine geçmesi çok daha kolay bir süreçti. Ama bizde, bakınız ilk kurulan fabrikalara, Beykoz ayakkabı fabrikası, silâh fabrikası, şişe cam fabrikası gibi, bunlar hep Osmanlı'nın devlet mallarıdır. Yani toprağın mülkiyetine sahip Osmanlı, fabrikaya da sahip olmuştur. İlk işçi sınıfı da Türkiye'de devlet işçisidir, tersane işçileridir. İlk grevleri de onlar yapmışlardır. Ayrıca, böyle bir devlet geleneğinde, devletin hukuk konusundaki keyfiligi de devam etmiştir. Çünkü böyle bir merkezî tımar sisteminde demokrasinin oluşması mümkün değildir. Çünkü Batıda demokrasiyi oluşturan o feodal

beylerin merkezi krala karşı iktisadî ve sosyal haklarını korumaya dayanan, kralın yetkilerini kısıtlayacak bir parlamento ve anayasa hareketinin oluştuğunu görüyoruz. 1215 Magna Carta'sı budur. Bizde ise ilk Türk anayasal belgesi olan Sened-i İttifak'ın tarihi 1808'dir. Sened-i İttifak imzalanana kadar padişahın üzerinde ayan sınıfının bir baskısı ya da sınırlandırmasını göremiyoruz. Dolayısıyla, Weber'in işaret ettiği rasyonalitede yönetimin hukukî olmaması, yani daha doğrusu keyfilige dayanmaması çok önemlidir.

Şöyle diyebilir miyiz: Doğu toplumu ile Batı toplumunu rasyonellik açısından farklı kılan mülkiyetin sahipliği, yani özel mülkiyetin varlığı mıdır?

En azından bunun çok önemli olduğuna inanıyorum. Ancak, işin tarihsel bir boyutu da var. Batı ile Doğu toplumları arasında bir zihniyet farkının olduğunu gözden kaçırmayız. Fakat burada işin içine yine siyaset giriyor. Örnek vermek gerekirse, Doğu toplumlarının insan ilişkilerinde daha güvenilmez olduğu, tabiri caizse, daha kaypak olduğu, dürüstlüğü çok fazla prim yapmadığı hep söylenegelir ve bence bunda bir gerçeklik payı da vardır. Fakat bu durumun ortaya çıkmasında sosyal koşullar rol oynamaktadır. Yani siz eğer toplumda bir diktatör ya da keyfî kararlar alan bir sultan tarafından yönetiliyorsanız ve bu idare altında sizin malınız canınız güvencede değilse; mülkiyet hakkını kullanamıyorsanız, malınızı çocuklarınıza doğru dürüst miras bırakamıyorsanız ve müsadere ile mülkiyetinize el konuluyorsa, kanuna karşı hile yaparak hakkınızı koruma yoluna giderseniz. Meselâ, Osmanlı'da olduğu gibi, vakıflar kurarak güya malınızı kamuya bağışlamış gibi çocuklarınıza devrediyorsanız, vakıf müteveli heyetlerini çocuklarınızdan oluşturup, çocuklarınıza hiç olmazsa bu şekilde bir fayda sağlamaya çalışıyorsanız, hile-i şeriye denen bir kurum varsa, siz Tanrı'ya karşı hile yapmanın mümkün olduğunu düşünüyorsanız ve eğer topraklarınızdan pek çok ordular gelip geçmişse ve sık sık istilâlar yaşamışsanız, güçlünün dediğine boyun eğmek, kendi akrabasını kollamak, çıkarı için hileye baş vurma şeklinde bir yaşama biçimi ortaya çıkacaktır. Bu güvenilmez ortam içerisinde en çok ortaya çıkan davranış, insanın en çok en yakınlarına güvenmesi, akrabasını kayırması, akrabası dışında hiç kimseye güvenememesidir. İşte bu tür toplumlarda aşiretçilik ve kayırmacılık gibi şeyler ortaya çıkar. Ticarî ilişkilerdeki güvensizlik, ticarî ilişkilerin gelişmesini bir şekilde önler. Ama Osmanlı'dan önce Selçuklu zamanında, Doğu-Batı ticaret hattının Türkiye üzerinden geçtiği dönemde, coğrafi keşiflerden önce oturmuş çok iyi bir ekonomik yapının olduğunu görüyoruz. Anadolu'da Türklerin o dönemde bir tüccar sınıf olarak faaliyette bulduklarını, 17. yy.'dan sonra ortada görülmeyen Türk müteşebbis sınıfının o dönemde çok aktif olduğunu, Ahlat, Kayseri, Konya, Sivas gibi kentlerin büyük Türk ticaret kentleri olduğunu görüyoruz, ki bunlar Semerkant, Taşkent, Buhara gibi yerlere gidip gelen bir ticaret yolunun ana noktalarıdır. İşte bu hat üzerinde Moğol istilâsına kadar yol güvenliğinin sağlanması, hukuk düzeninin nispeten iyi olması bizde de iktisadî hayatı canlı tutmuştur. Bu durum, Orta Çağda Avrupa karanlık içindeyken, bizdeki iktisadî canlanmayı sağlamış, ama ne zaman ki, Avrupa'da topraklar özel mülkiyetin elinde, sermaye birikimine doğru giderken, Osmanlı'da merkezî sistem sürdürülmeye çalışılmış ve bugün nasıl ki işte Sovyetler Birliği ekonomisi çöktüyse, 17. yy.'dan sonra Osmanlı ekonomisi de bence benzer nedenlerden ötürü çökmeye başlamıştır. Çünkü, Protestan hareketlerini desteklemelerine bakacak olur-

sanız; Alman beylerinin Luther'in ilk destekçileri olmaları manidardır. Yeni ortaya çıkan burjuva sınıfıyla birlikte krala baş kaldıran birtakım beyler vardır.

Burada şunu görüyoruz: Rasyonalite kavramı, Batıda bilimden ortaya çıkmış bir kavramdır; pozitivist temelleri vardır ama bir yerde de bir sistematikliğin göstergesidir. Yani her işi belli bir düzene, belli bir sıraya göre yapmak gibi bir davranış söz konusudur. Ama Doğu toplumlarında, maalesef, bunu göremiyoruz. Türk toplumu bu alanda Doğu'yla Batı arasında kalmış bir toplumdur. Doğu'dan baktığın zaman daha sistematik, daha düzenli, daha rasyonel insanlar belki ama Batı'dan baktığımızda ise tipik Ortadoğulu özelliklerimiz var. Bunun en güzel göstergesi, Atatürk'ün reformlarında gösterdiği hedeftir. Atatürk, "Hayatta en hakikî mürşit bilimdir", onun dışındakiler hurafedir diyor. Atatürk reformlarına baktığımızda, bunların Türk toplumunu Doğu'lu bir bakış açısından kurtarmayı amaçlayan, rasyonel bir Batı toplumu yapmaya yönelik reformlar olduğunu görürüz. Aslında, asıl amaç Türkiye'yi rasyonel düşünen bir toplum yapmaktır. Atatürk, bunu bir toplum mühendisliği ile yapmaya çalışmıştır. Ama bakın o kadar ironik bir şeydir ki, Atatürk öldükten 50 sene sonra bu toplum ne yapıyor; Atatürk'ün büstünü Şişli'deki Atatürk'ün evinden alıyor, bir motora bindiriyor, üzerine bayrak örtüyor, Kadıköy'e geçiriyor, oradan Atatürk'ün resmini ve bayrağı atletlere veriyor, Samsun'a kadar koşturuyor, bir avuç Samsun toprağı alıyorlar, 19 Mayıs'ta Ankara'daki tören alanına getiriyorlar. Şimdi bu tür törenler, bir ulusal lideri anma özelliklerini aşan ve Atatürk'ün de karşı olduğu lidere tapınmacı bir kült oluşturmaya yöneliktir. Doğudaki en önemli özelliklerden birisi lidere tapmaktır yani sultanizmdir. İnanıyorum ki Atatürk bu tür Doğulu törenleri görse "reformlarım boşa gitti bu toplum hâlâ beni anlayamamış ve lidere tapmaya çalışıyor" diye üzülürdü. Biz bu toplumu rasyonel düşünmeye yönlendirmek için ömrünü harcayan büyük bir liderin dediklerini yapmak yerine, O'nun heykellerine tapınmayı daha doğru buluyoruz. İşimize öyle geliyor. Sonra depremde kırkbin insanımızı kaybedince şaşır kalıyoruz. İşte bu tipik bir Doğulu davranışıdır. Bu ülkede her ilde, her kasaba meydanında Atatürk'ün heykelleri dikmek Atatürk'ün izinde gitmek için yeterli değildir. Önemli olan Atatürk'ün yap dediklerini yapabilmektir, örneğin kendi savunma sanayiimizi oluşturmak, binalarımızı deprem koşullarına uygun inşa etmek gibi. Ama Türkiye'de liselerde felsefe derslerini seçmeli, din derslerini zorunlu hale getirenler, heykel Atatürkçülüğünü kimseye bırakmamıştır. Orada burada Atatürk heykeli kurdelaşı kesmeyi Atatürkçülük sanmışlardır. Oysa Atatürkçülüğün ve onun temeli olan laiklik ilkesinin amacı toplumun rasyonel bir mantık içinde düşünmesini ve davranmasını sağlamaktır. O açıdan Atatürk'e millî kahraman, devletin kurucusu olarak gerekli saygı elbette gösterilir, elbette heykelleri de olur, resimleri de olur, anma törenleri de yapılır, ama dediklerini hiçe sayıp onu bir kült hâline getirmek, bir tapınma nesnesi yapmak irrasyonel Doğulu düşüncenin bir devamıdır.

Weber'in fikirlerinin Türkiye'deki ilk incelemeleri Ülgener'in çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Ülgener' göre, Weber, özellikle İslâm'la ilgili konulara vukuşiyeti çok az olduğundan, İslâm konusunda önyargıyla hareket edip İslâm'ın özünde olmayıp da Müslüman'da olan zihniyeti, geleneği, İslâm'da varmış gibi yorumlayıp, İslâm'ı tezyif ve tahkir edici ifadeler kullanmıştır. Ülgener'e göre, İslâm'ın özünde özel mülkiyet ve

zenginleşme vardır, ama gelenek ve zihniyetten kaynaklanan olumsuz etkiler söz konusudur. - ki bu da daha çok işte Asyatik töre, Batını tasavvuf ve konak hayatı ile açıklanmaktadır.- Sizce az önce bahsettiğimiz; piyasa ekonomisinin temel kurumlarının aslında İslâm'ın özünde olmakla birlikte bu olumsuzluk, gelenekten mi zihniyetten mi kaynaklanan yoksa dediğiniz kamu mülkiyeti veya karma mülkiyet anlayışının topluma sağladığı bir baskı aracı mı bu?

Ülgener'e ve Weber'e bakacak olursak; Weber'in, aslında, İslâm'ı iyi anlamadığını, önyargılı olduğunu ve olaya tek bir açıdan yaklaştığını düşünebiliriz. Maalesef Weber İslâm üzerine yazılarını tamamlayamadan ve Türkiye'deki Atatürk reformlarını göremeden öldü. Weber'in söylediği çok dikkate değer birtakım şeyler var. Diyor ki: İslâm toplumlarında kapitalist bir yapının ortaya çıkmasında üç türlü engel vardır. Bunlardan bir tanesi, ki bunun Weber'de çok aşırı vurgulandığı ifade edilir, "savaşçı ahlâkı"dır. Yani Arapların "gazve", bizim "talan ekonomisi" veya "fetih ekonomisi" dediğimiz bir kavram. Weber, talan ekonomisinin ve savaşçı ahlâkının kapitalist gelişmeye engel olduğunu söyler. Osmanlı'da bir yeri fethedip, orada iktisadî faaliyette bulunmak yerine, oranın zenginlikleri üzerinden vergi almak şeklinde bir yapı olduğunu görüyoruz. Ama, örneğin Makedonya'nın kolonizasyonu farklıdır. Makedonya Türk yerleşimciler tarafından, üretim ve ticaret faaliyetleri ile kolonize edilmiştir. Üsküp bugün hâlâ Türk şehri özelliğini korumaktadır. Fakat Doğu toplumlarında bir yeri fethedip oradan vergi toplamak ya da oradan geçen ticaret üzerinden vergi almak önemli bir amaçtır. İngilizlerin Hindistan'a gitmesiyle, Osmanlıların Macaristan'a gitmesi arasında bir fark vardır.

Weber'in ifade ettiği bir diğer etken ise "sultanizm", yani "keyfilik"tir. Sultanın keyfi idaresi söz konusu ise, orada "oryantal despotizm" denen yapı vardır. Weber'e göre, böyle bir şey varsa, orada mülkiyet hakkı tam olmayacaktır. Mülkiyet hakkı tam olmadığı için de kapitalizm tam olarak gelişemeyecektir. Demek ki, "savaşçı ahlâkı", bunun yanında mülkiyet hakkını kısıtlayan, gayri hukukîliğin olduğu bir "oryantal despotizm" ve son olarak da, öte dünyaya yönelik çileciliğe sahip bir "sufizm" düşüncesinin mevcudiyeti, İslâm toplumlarının kapitalizme geçişini engellemiştir.

Bu açıdan, Atatürk'ün yaptıklarına tekrar bakalım: Bir kere hukuk sistemini tamamen değiştiriyor ve Batı hukuk sistemini alıyor, kadı hukukunu bir yana bırakıyor. Osmanlı'da yargı yürütmeden çok ayrılmış değildir; Padişah divanda davalara bakabilir. Ama, Mecelle'nin oluşturulması ile birlikte bir standardizasyona gidilmeye çalışılıyor. Atatürk de Batı standartlarını alıp Türkiye'ye getirerek bu sürece son noktayı koyuyor ve diyor ki, bundan sonra Türkiye bir hukuk devleti olacaktır. Bu çok önemli bir adım. İkinci olarak, Atatürk'ün tekke ve zaviyeleri kaldırmasını görüyoruz. Atatürk'ün bunları kaldırmasının en önemli nedenlerinden biri, bunların tembel ve miskin yuvası olmasıdır. Türkiye şeyhler, tarikatlar memleketi olamaz der Atatürk, şimdi bunu dediği zamanda sanki Atatürk Weber'i okumuş da dediklerini yapıyormuş gibi geliyor insana, ama Atatürk bunu kendi görüşleri doğrultusunda yapıyor, yani birini izleyerek değil. Atatürk'ün büyüklüğü de bu noktada kendini çok açık belli ediyor. O yüzden, keşke, Weber Atatürk reformlarını görebilseydi ve İslâm toplumlarını öyle analiz etseydi. Ama Weber'in yaşadığı çağda doğru dürüst bir İslâm ülkesi yok. Sadece Osmanlı Devleti bağımsız, o da Weber'in söylediği şekilde "patrimonyal devlet". Zaten merkezîyetçi yapının getirmiş

olduğu büyük bir paternalizm var ve bireyin kendisini ortaya koyamadığı bir sosyal sistem söz konusu. O sistem içerisinde, Weber'in söylediği bu üç eleştirinin, o dönemki İslâm toplumları açısından doğru olduğuna inanıyorum. Burada şu çelişki ortaya çıkıyor: Weber'in kapitalizmi geliştirecek bir dinî sistem olarak söylediği ya da umladığı Protestanlığın özelliklerinin hepsinin İslâmiyetin teolojisinde mevcut olduğunu görüyoruz. Yani zaten peygamberi tüccar olan bir din ve hukuk devletine yakın idealler taşıyan bir kutsal kitabı var. İşte her şeyin belli kuralının, standardının olduğu bir sistem, bunun yanı sıra ruhban sınıfı tamamen ortadan kaldırıp, Tanrı'yla insan arasındaki ilişkiyi sadece insana bırakan bir dinî bireycilik, bütün bunları üst üste koyduğumuzda, Weber'in de analiz ettiği ve üzerinde durduğu bir nokta beliriyor. Weber'e göre, toplumlar büyüden ve hurafeden rasyonalizme doğru bir süreç izlerler. Bunu karizmatik lider fikri ile açıklar ve karizmanın da giderek aşınma durumunda olduğunu söyler. Buna karizmanın rutinleşmesi der. Diğer toplumlar büyü ve hurafe içerisinde yüzüyorken, ilk defa Yahudilerin rasyonel bir yapıya doğru gittiğini söyler. Tek Tanrı inancı ile Yahudiler birtakım bireysel ayinlerle doğanın değiştirilemeyeceğini yani büyü yapılamayacağını, fakat insanın ancak Tanrı'ya dua edebileceğini bunu için birtakım papazların ya da işte rahiplerin birtakım ayin ve törenlerle, ne hayat, ne ticaret ne de insanların diğer işleri üzerinde etkili olamayacağı inancını getirdiler. O zaman rasyonalizm Yahudilikle birlikte gelişti der Weber. Bu Hristiyanlıkla da devam etti, ancak Hristiyanlığın Helenizmden etkilenmesi sonucu birtakım sakramentler, törenler ortaya çıktı, papazlar aracı olmaya başladılar. Bu Protestanlıkla birlikte tekrar ortadan silindi ve insan Tanrı karşısında tek başına kaldı. Bu, dinî bireycilik, daha sonra sosyal ve iktisadî bireyciliği de etkiledi. Steven Lukes de dinî bireyciliği açıklarken aynı şeyi ifade ediyor. Bu açıdan bakacak olursak, türbelere, mezarlara, şeyhlere, şamanlara, ruhlara, cinlere törenler yapmak rasyonelliğe aykırıdır. Ayinlerin, muskaların, dinî törenlerin olduğu, insanların kendi başına karar vermeyip de rahiplerden, papazlardan, şeyhlerden medet umduğu bir toplum rasyonaliteye geçemez diyor. Weber, Yahudi peygamberlerinin görevinin toplumda rasyonaliteyi sağlamak olduğunu söyler. Fakat peygamberlerin ölümünden sonra, din adamları kendi egemenliklerini sağlamlaştırmak ve toplumun iktisadî zenginliğinden pay alabilmek için bir sürü tören, büyü, hurafe ortaya çıkarırlar. Böylelikle, karizma yavaş yavaş aşınmaya başlar. Bu sefer yeni bir karizmatik lider gelir ve bunu tekrar düzeltmeye çalışır. Şimdi böyle baktığımızda aslında İslâmiyet'teki karizmanın da bu şekilde aşınmış olduğunu görürüz. Özellikle 19. yy. İslâm dünyasına baktığımızda, İslâm dünyasının büyük bir atalet içinde olduğunu, tarikatlerin, şeyhlerin çok önemli olduğunu görürüz. Düşünün, dört halife devrinde, bir köle bile bir halifeye, sen şu işi şöyle yanlış yapıyorsun ya da yanlış yaparsan seni uyarırız gibi sözleri deme hakkını kendinde görebilme durumundayken, Osmanlı'da bir vali padişah karşısında bazen söz söyleyemiyor, hemen kafası gidebiliyor. Şimdi nereden nereye gelinmiş. Bir bakıyoruz 19. yy.'daki tekkelerde, bu dünya için çalışmak önemli değildir, önemli olan bir lokma bir hırka, öte dünya için ruhunu kurtarmaktır şeklinde aslında Kur'an'ın mesajıyla hiç bağdaşmayan bir yapı doğmuş. Bu yapının Anadolu'daki Ortodoks monastik hayattan etkileşmiş olduğunu düşünüyorum... Fakat Protestanlıkta dünyevî bir çilecilik, yani ben bu dünya için çalışıp kazanarak Tanrı'nın rızasını kazanabilirim inancı var. Yani Allah rızası için çalışmanın

bir ibadet olduğu şeklinde bir anlayış var. Bu anlayış aslında İslâmiyet'in özünde de var. Bu anlayışın İslâmiyet'te olmasına rağmen, dinin teolojik temellerinin tersine bir tekkeleşme, bir miskinleşme durumu ortaya çıkmış ve bunların kapatılmasıyla da Türkiye'de belki Luther'in Avrupa'da yaptığına benzer bir şey yapılmıştır. Bunlar kapatıldıktan sonra, 1950'den sonra, Türkiye'deki tarikatlar ve İslâm tasavvufu modernist bir değişime uğramıştır. Bu açıdan baktığımızda Weber'in söylediği bu üç engelleyici unsurlardan -savaşçı ahlâk, İslâm tasavvufunun aşırı bir şekilde öte dünya temelli olması ve bir de talan ekonomisi- bugün hangileri var hangileri yok? Bugün talan ekonomisi, yani bir şeye üreterek değil de gasp ederek sahip olma düşüncesi, hâlâ, Türk toplumunun hafızasından tam çıkmış değildir diye düşünüyorum. Bu üretip çalışarak kazanmak yerine, köşe dönmeçilik dediğimiz hazıra konma, ve insanların malına mülküne el koyarak zengin olma şeklinde devam ediyor. Bunun en güzel örneği de tek parti iktidarı zamanında, II. Dünya Savaşı sırasında çıkartılan varlık vergisidir. Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı sırasında bir Türk burjuva sınıfı ortaya çıkarmak için varlık vergisine başvurduğu söylenir: Türk müteşebbis sınıfı ortaya çıkarmak için ülkemizdeki gayrimüslimlerin mallarına el koyup, onları Aşkale'ye göndereceğiz. Bu, ne kadar trajikomik bir durumdur. Yani siz bir girişimci sınıf çıkartacağız diyorsunuz. Bir kere girişimci sınıfının, her şeyden önce, kendine ait bir girişimci ahlâkı olması lazım. Girişimci sınıf üreterek, kazanarak ve rekabet ederek oluşur. Oysa siz birilerinin malını gasp edeceksiniz, bunu kendi adamlarımıza vereceksiniz ve sonra diyeceksiniz ki al sana bu mal ve mülk, hadi bakalım şimdi girişimci sınıf ol. Benzer bir şey Ermeni tehcirinden sonra İttihatçılar tarafından yapılmıştır. Yanlış hatırlamıyorsam, tehcirden bir yıl sonra *Emlak-i-Metrake*, yani terk edilmiş mülkler kanunu adıyla bir kanun çıkarılarak bir yıl içinde sahiplerince terk edilen emlak ve arazinin, o mülkleri fiilen işleyenlerin eline geçmesine, yani gasp edilmesine, yasal zemin hazırlanmış. Bu koşullarda ele geçirdikleri mallarla, bu insanlar ne kadar girişimci sınıf olabilirler ya da başkalarının gasp edilmiş mallarının üzerine oturan bu sınıf gerçekten girişimci sınıf olabilir mi? Yoksa geleceğin hortumcularının babaları mı olabilir? Bu bence bu ülkede üzerinde iyi düşünülmesi gereken bir konu.

Rasyonellik açısından Doğuyla Batıyı tahlil ettiniz. Aynı şekilde esnaf kültürü açısından veyahut da esnaf ahlâkı, genel anlamda iş ahlâkı açısından Doğu girişimcisiyle Batı girişimcisine baktığımızda aradaki temel farklılık nerede yatıyor, gelenekte mi, zihniyette mi yoksa dinde mi?

Ben burada biraz Marksist bir analiz yapacağım. Marksizme göre, üretim araçlarının mülkiyeti, yani üretim ilişkileri üst yapı kurumlarını; hukuku, dini ya da ahlâkı, etkiler. Ben, bir toplumdaki üretim ilişkilerinin -teknoloji de buna dahil- insanların davranışlarını ve ahlâkı yapılarını zamanla etkilediğine inanıyorum. Meselâ ahilik yapısı, Türkiye'de uzun yıllar etkili olmuş, daha sonra işte Lonca ve Gedik teşkilatlarına çevrilmiş olan ahilik, Moğol istilası zamanında, Kayseri, Ankara gibi büyük kentleri yönetmiş. Türk iş ahlâkının özünde olan ve örnek alınması gereken övündüğümüz bir kurum ve temeldir ahilik. Aslında ahilik kurumuna baktığımızda, kapitalizmin ortaya çıkması için gerekli koşulların çoğunu sağlayabilecek ahlâkı bir altyapıyı oluşturduklarını görürüz; dürüstlük vardır, birbirinin hakkına saygı vardır vs. Fakat bu esnaf kültürü tımar siste-

mindeki bozulmayla birlikte 17. yy.'dan sonra Türkleri tamamen askerliğe ve köylülüğe mahkûm etmiştir.

Bu iktisadî çöküş ya da Ülgener Hoca'nın deyimiyle "inhibit" sonucunda, Türkler, bırakın büyük tüccarlığı, esnafıktan bile çekilmişler; bir-iki bakkal ya bulunur ya bulunmaz olmuş. Selçukluyla birlikte, yani Türklerin Anadolu'ya girişinden 17. yy.'a kadar Türklerde çok önemli bir esnaf ahlâkının altyapısının olduğunu düşünüyorum. Fakat mevcut iktisadî ilişkiler değişikçe bu davranışlar da ortadan kalkabiliyor. Fütüvvetnamelerde yazan davranış tarzları günümüze pek fazla gelememiştir. Bunlardan çok fazla bir şey kalmasa da bir temel var ve biz şunu görüyoruz, meselâ Türkler Almanya'ya işçi olarak göçtükten sonra 40 yıl içinde, neredeyse yarısı işçilikten esnaflığa geçti, yani Türklerin esnaflığa karşı bir kabiliyetinin olduğuna ben inanıyorum. Şu an Almanya'daki süreçte, bu ticaret burjuvazisinin yavaş yavaş sanayi burjuvasına doğru kayması beklenebilir. Ben İngiltere'deyken, çok iyi biliyordum, önceleri kendi küçük dönerci dükkânında dönercilik yapan Türkler, bugün Hollanda'da döner fabrikaları kurmuş durumdadılar. İngiltere'den Hollanda'ya kargo uçakları gidiyor, yarım saat içinde dönerleri getiriyor, Hollanda'dan gelen dönerler Londra'dan bütün İngiltere'ye dağıtılıyor. Bir de Türk toplumunun esnaflığa karşı, ticarete karşı olumlu bir yaklaşım var. Tabii şunu da hatırlamak lâzım: Coğrafi keşifler olduktan sonra, Avrupayla Uzakdoğu arasındaki, Hindistan arasındaki ticaret yolu Türkiye'den geçerken, bu, açık denizlere okyanuslara kaydı. Eskiden deve kervanlarıyla ticaret de, büyük tonajlı yelkenli gemilere doğru kaydı. İşte Türkler bu aşamada büyük gemi sahibi, şirket sahibi olmak yerine, deve kervanı ticaretinde ısrar ettiler ve tabii kervanlar ortadan kalktığı zaman bunlar da ortadan kalktı ve Türkiye'de bu işi daha çok azınlıklar yapmaya başladı. Bugünkü Yunan deniz filosunun oluşumunda, Osmanlı zamanındaki Osmanlı vatandaşı Rumların deniz ticaretinden sağladıkları birikimlerinin büyük katkısı vardır ve biz Türkiye olarak Avrupa'daki ilk konsolosluklarımızı bu Rum vatandaşlarımızın ticarî haklarını korumak için açtık. Bu da çok önemlidir ve bu Rum tüccarlar daha sonra sermaye birikimini sağlayarak Yunan ticaret burjuvazisinin ve Yunan milliyetçiliğinin oluşumuna katkı sağladılar. Fakat biz bunu yapamadık, bunun bazı nedenleri vardır deniyor. Bir tanesi Müslüman Türk tüccarların Hristiyan memleketlerine gitmek istemedikleridir. Niye? Orada domuz eti vardı, namaz kılmak problem olurdu, ne yerler, ne içerler falan gibi problemler. Şunu da eklemek lâzım: Hristiyan Batılı tüccarlar İslâm ülkelerine her zaman serbestçe girip çıkarken, Avrupa devletleri, dinî taassuplarından ötürü Müslümanların kendi topraklarına ayak basmalarına uzun süre izin vermemişlerdir. Ancak Kraliçe I. Elizabeth döneminde, İngiltere ile Türkiye arasında yapılan ticaret anlaşmasında İngiliz tüccarlarına daha 1500'lü yıllarda kurulan *The Turkish Company* daha sonra *The Levant Company* hâline gelen şirket ile ticaret ayrıcalığı verildiği zaman, aynı hak Türklere de verilmiştir. Yani Türk tüccarlar da İngiliz krallığı içerisinde her türlü ticareti serbest bir şekilde yapabileceklerdir. Bizimkiler İngiltere ile ticaret falan yapmadılar. Fakat İngilizler buraya gelip ticaret yaptı. Bu tarihî bir gerçektir ki, "mahallî esnaf" olarak Türklerin yetenekli olduğunu düşünüyorum. Ama o yetenekleri tabii ki 1000 yıllık bir "ahi" geleneğinin hâlâ Türk toplumu içerisinde olmasından kaynaklanıyor. Örneğin, bugün arabanızı tamirciye götürdüğünüz ya da Anadolu'daki küçük bir esnaftan alışveriş yaptığınız zaman, yapılan

olumsuz bir şey varsa; “bu esnaf ahlâkına sığmaz, esnaf adam bunu yapmaz” şeklinde birtakım ifadelerle karşılaşırız. Bunlar ahiliğin yaşayan etkileridir. Eski ahilik teşkilatları bugün aslında ticaret ve sanayi odalarına devredilmiş durumdadır. Yani ahilik önce loncalar, gedik teşkilatı ondan sonra da giderek bugünkü sanayi ve ticaret odalarına dönüştü. O açıdan esnaflık açısından olumlu bir şey var ama yine şunu hatırlamakta da fayda var: 19. yy. da Türkiye’de zanaatkâr dediğimiz pek çok işi üstlenen insanların daha çok Ermeni ve Rum vatandaşlar olduğunu görürüz. Ermenilerin soyadları nedir, kiremitçiyan, zilciyan, çömllekciyan, terziyan diye geçer, hep esnaf isimleridir. Zaten Türkler bu ahi teşkilatları içinde her zaman buranın yerli halkı olan Rumlar ve Ermenilerle birlikte çalışmışlardır. Pek çok şeyi de onlardan öğrenmişlerdir. Ama yine de o işbölümünde Türklerin asker ve köylü olması, zanaatkârlığın ve ticaretin daha çok azınlıklara devredilmesi, Türkler için tabii ki bir olumsuzluktur. Türklerden de esnaf ve tüccarlar vardı ama bunlar yeterli sayıda değildi. Bunun en güzel örneği de Sultan II. Mahmut zamanında çıkartılan “hayriye tüccarları” fermanıdır. Yani Rum ve Ermeni tüccarlarının egemenliğini kırmak için hayriye tüccarı şeklinde bir Müslüman ve tüccar sınıfı geliştirilmeye çalışıldı, ama maalesef verilen bütün teşviklere rağmen böyle bir sınıf ortaya çıkmadı.

Sizce, Türk esnafı ve tüccarının gelişiminde lonca sisteminin bir engeli söz konusu mu? Lonca sistemi, nihayetinde kişilerin girişimcilik ruhunu öldüren, esnaf sınıfını kontrol eden ve girişimciliği daha çok devlet eliyle özgürleştiren bir yapı olarak ifade edilmektedir. Sizce lonca sisteminin esnafın gelişmesinde, esnafın tüccar olmasında ne tür bir etkisi söz konusudur?

Lonca sistemi gerçekten Türkiye’de sanayinin kapitalizme ulaşmasını engelleyici çok önemli bir unsurdur. Nerede lonca sistemi kırılmışsa, kapitalizm gelişimini orada sürdürebilmiştir. Çünkü “talep ve arz” yapısını tamamen statik bir ekonomi içerisinde kontrol eden lonca sistemi kırılmadığı sürece “özgür emek”, yani emeğini kiralayacak özgür bir işçi sınıfı ortaya çıkamamıştır, maalesef. Lonca sistemi, fiyat üzerinde de serbest rekabet imkânını ortadan kaldırmıştır. Fiyatlarda “narh sistemi” vardır. Osmanlı’nın merkezîyetçi ekonomisinin çözülmesini, burjuvazinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Osmanlı’da bu süreç işlememiş, bu sebeple, tabiri caizse, loncalar istedikleri gibi at koşturabilmişlerdir. Çünkü karşılarında güçlü bir burjuva sınıfı yoktu, olamadı da. Karşılarında belki bir tek devlet otoritesi vardı. Bir de, tabii ki, yerel unsurların, yani azınlıkların ticarî faaliyetleri söz konusuuydu. 19. yüzyılda, Ankara’da şu örneği görüyoruz: İngilizlerin ortaklığı ile kurulan bir tiftik fabrikası, loncalar tarafından yakılmış, yıkılmış bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Loncalar ve onun gerisindeki ahilik teşkilatı belli bir esnaf ve ticaret ahlâkının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı, ama bunlar sanayinin gelişimine engel teşkil etmemeliydi. Fakat, Türkiye’de, dediğim gibi, burjuva sınıfının gelişmemesinden ötürü, loncalar daha etkili hâlde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu bağlamda lonca sistemini Protestan iş ahlâkı açısından değerlendirebilir misiniz?

İlk önce Protestan iş ahlâkının özelliklerine bakalım: Çalışma bir ibadet mertebesi, aylaklık ise bir günahdır. Aslında bu, İslâm ahlâkının içinde de olan bir unsur ama bu unsur ne kadar fiiliyata geçmiş? Çalışma, yani çalışıp kazanma üzerine bazı sınırlamalar

getirilmiştir: “Tamahkâr olacaksın, bu sana yetmiyor mu” gibi birtakım ahlâki sınırlandırmalar da zaman zaman gelmiştir. Protestan ahlâkının diğer önemli bir özelliği dürüstlük. Protestan çalışma ahlâkında, siyasî yapının çok baskıcı olduğu, devletin birey üzerindeki baskısının yüksek olduğu toplumlarda, ki Batıda devletin rolünü Katolik kilisesi oynuyordu, iki yüzlü davranışların ve dürüst olmayan davranışların ortaya çıkma ihtimalinin daha fazla olduğu söylenebilir. Diğer bir özellik, para ve zamandan tasarruf, yani parayı ve zamanı çok önemli bir kaynak olarak görüp, bu durumlarda kesinlikle aşırı davranışlar içerisinde olmamaktır. Kur'an'a baktığımızda denir ki -şu anda hangi ayet olduğunu hatırlamıyorum- “paranızı kafası çalışmayan insanlara saçıp savurmayın”, yani “tutumlu olun ama aynı zamanda cömert olun, cimri olmayın ama saçıp savurmayın” ifadeleri yer almaktadır. İslâm'da israfın ve cimriğin yerildiğini görürüz.

Protestan ahlâkında en önemli unsurlardan bir tanesi de “içsel kontrol mekanizması”dır. Yani, kötü bir şeyle karşılaşmışsam, bunun sorumluluğunu önce kendimde sonra dış faktörlerde aramalıyım. Bu, yine, Protestan ahlâkının bireycilikten gelen bir yanındır. Bireycilik de önce dinî bireycilik sonra sosyal bireyciliktir. Bir diğer özellik çok çalışmanın başarıyı getireceği inancıdır. Yani çalışırsan kazanırsın, başarılı olursun. Türk toplumunda, eğer bir yerlerde bir yakınınız varsa dayınız, amcanız varsa mı başarılı olur, bir yerlere gelirsiniz, yoksa çalışırsanız mı bir yerlere gelirsiniz? Yani çalışan kazanır, çalışan başarılı olur yerine çalışan da kazanır, çalışan da başarılı olabilir, ama bu hiç çalışmadan da olabilir şeklinde bir yapının olduğu durumda, çalışan kişi niye çalışayım diye düşünür. Türkiye'deki en önemli eksikliklerden bir tanesi de bizim çalışanı ve çalışmayanı ayırt etmememizdir. Meselâ, üniversitede belli bir çalışmayı yaparsan doktoranı alırsın. Yeterli olursan yardımcı doçent olursun, işte, belli çalışmalar yaparsan, sınavlar kazanırsan doçent olursun diye bu unvanları hep sınavla veriyoruz. Ama bakın mevcut yardımcı doçentler, doçentler arasında da, iyiyle kötü arasında bir ayırım yapmıyoruz. Yani ne parasal anlamda ne de herhangi bir şekilde, sistem ödülleri anlamında. Sistem ödülleri dediğimiz, ekipmandır, bilgisayardır, şudur budur vs. Yani iyi profesör, kötü profesör ayırımı da yok, iyi doçent, kötü doçent ayırımı da yok. Çalışmanın başarıyı getireceği inancının en çok kabul görmesi gereken üniversitelerde bile... Geri kalan kamu sektöründe veya mafyalaşmanın olduğu özel sektörde ise durum daha da kötü. Bakınız en önemli sorunlarımızdan bir tanesi özel sektörün, kamu sektörü tarafından korunup kollanması altında para kazanması meselesidir. Eğer sizin siyasî gücü olan yakınlarınız veya size yakın olan insanlar varsa, bazı ihaleleri daha iyi alabilirsiniz, yasal düzenlemelerle önünüz fazla tıkanmaz, ihracat, vergi ve yatırım teşvikleri alabilirsiniz. Sonuçta, serbest piyasa ekonomisi değil, aslında bir çeşit devlet tarafından güdümlü bir ekonomi ortaya çıkıyor. Böylece devlet ve bireysel iktisadî refah arasında önemli bir ilişki oluşuyor, doğrusal bir ilişki ortaya çıkıyor. Bu damarlarımıza öyle işlemiş ki, örneğin bizzat Mevlana'nın oğlu, sanırım, Sultan Veled tarafından Konya'daki evler hakkında çizilmiş bir şema vardır. Bundan yaklaşık 1000 yıl önce çizilmiştir. Orada Sultan Veled 3 çeşit evden bahseder ve der ki: Bu evlerden küçük olanları avama, orta derecedeki evler esnaf ve tüccara, en zengin mahallelerdeki en zengin evler ise beylere, paşalara ve devletteki en yüksek görevlilere –yani bürokrasiye- aittir. Yine görürüz ki zenginleşme hep bürok-

rasiden geçmektedir. Bu hem Selçuklu'da, hem Osmanlı'da böyledir. Bürokrasiden güç almadan zenginleşemiyorsun bir kere. Bizim önemli sorunlarımızdan biri de budur.

Protestan ahlâkında başka bir özellik, aylıklığa ve eğlenceye karşı olan olumsuz tutum, daha çok çalışmaya karşı olan olumlu tutumdur. Bunu da İslâm ahlâkında görebiliriz. Veysel Bozkurt'un Bursa'da İlahiyat Fakültesi ve İşletme Fakültesi öğrencileri arasında yapmış olduğu bir araştırma var. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Protestan ahlâkı özellikleri daha yüksek çıkmıştır ve bu beklenen bir şeydir. Neden yüksek çıkıyor? Diyelim ki, dindar insanlar para kazanıyorlar, fabrikaları var. Bunlar kumarda para kaybedemezler, bunlar içkiye hiç para harcayamazlar ve bunlar denizde plajda, diskoda gezemezler, peki ne yapacaklar bunlar? Parayı harcayacakları alanları diğerlerine oranla daha kısıtlı. Ya pahalı arabalara binerler, belki giyimleri filan pahalı olabilir ama yine de bir kısıtlama var. Zaman ve para açısından dinî inançlarından kaynaklanan önemli kısıtlar var ve bu da onlara aslında Protestan ahlâkının temel özelliklerinden önemli birkaç tanesini veriyor ve sermaye birikimini daha fazla sağlamalarına bir yerde katkı sağlıyor.

Buraya kadar anlattıklarımız doğrultusunda, Osmanlı'nın son dönemi Cumhuriyetin ilk dönemine baktığımızda, lonca sistemi olsun, Osmanlı'nın diğer iktisadî politikaları olsun, sonuçta bir müteşebbis sınıfını doğurmuyor. Burada Osmanlı bürokrasisinin rolü söz konusu mu? Eğer varsa, bürokrasinin Osmanlı'da çok etkin olmasının hem ticarî, hem hukukî hem siyasî anlamda temel nedeni size göre nedir? Veyahut bu için bir Weberyen analizi var mıdır?

Vardır. Weber'in saydığı bu üç engelden biri, "savaşçı ahlâkı"dır. Bu savaşçı ahlâkı, aslında, Türk bürokrasisinin içinde mevcut. Onu güçlü kılan, bir asker millet olarak karşımıza çıkan unsurlardan bir tanesi ve biraz önce dediğim gibi merkezi tımar sistemi ekonomisidir ki buna Marksistler ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) diyorlar. Yani bu tip bir ekonomiye sahip bir ülkede, aristokrat sınıf, feodal sınıf ve burjuva sınıfı ortaya çıkmıyor. Böyle bir durumda, üretim araçlarına ve artı değere sahip bürokrat sınıfı, iktisadî bir sınıf haline geliyor. Bunun bir devlet ve millet geleneği olarak sürdürülmesi ise zaten kaçınılmaz bir şey. Neden anneler çocuklarına büyüyünce paşa olacak benim çocuğum diyor da, büyüyünce benim çocuğum patron olacak, fabrikatör olacak demiyor. Çünkü paşalık sadece güç ve otorite değil, zenginliktir de. Yani, Osmanlı'da gördüğümüz gibi, paşaların konakları vardır, hizmetçileri vardır, cariyeleleri vardır vs. Bu şekilde baktığımızda, ortada bir burjuva sınıf olmadığı için, bir iktisadî faaliyet yaratılacağında, bunu mecburen devlet yapıyor. Devlet bunu neyle yapacaktır? Tabii ki bürokrasiyle yapıyor. İşte Atatürk KİT'leri kurdurduğu zaman, bu KİT'leri yönetenler yine bürokratlardır. Dolayısıyla, 19. yüzyıldaki şirketlerin devlet eliyle kurulmuş olması, Osmanlı Devleti'nin ilk fabrikaların yine devlet fabrikaları olması doğaldır. Toprağa üretim aracı olarak sahip olan devletin, bu sefer yeni çıkmış bir üretim biçimi olan sanayiye de sahip çıkmasını çok doğal karşılamak gerekir. Bu, aslında, Türk toplumunun temelinde kolektivist ve sosyalist bir devlet geleneğinin olduğunun bir kanıtıdır. Bu özellik, çok fazla üzerinde durulmayan bir özelliktir. Türkiye'de uzun yıllar insanlar sokaklarda, sosyalizm ve devrim için birbirlerini öldürdüler. Fakat insanların, aslında, bu hareketlerin, Türkiye'de daha çok Sümerbank açılması, devletin daha fazla salça fabrikası kurması,

daha çok pijama üretmesi gibi pratik sonuçlar doğuracağından belki hiç haberleri yoktu. Vali Nevzat Tandoğan'ın bir zamanlar "eğer komünizm gerekiyorsa bu ülkeye onu da biz getiririz, size ne oluyor" şeklindeki açıklamasını hatırlarsak, bireyin bürokrasi nezdinde ne kadar önemsiz olduğunu görürüz. Ne yazık ki, eğer Türkiye'de bir sosyalist devrim olsaydı, oluşacak sosyalist devletin de yine bu bürokrat sınıf tarafından yönlendirileceği ve yine bu bürokrat sınıfın Türkiye Komünist Partisinin bürokratları olarak devlet fabrikalarını yöneteceği çok kesindi.

Yani şöyle söyleyebilir miyiz: Bürokrasi, bazı Batı toplumlarında, çıkar ve baskı gruplarının veya tüccar grubunun kullandığı bir araç, ama Osmanlı'da ve Türkiye'de bürokrasinin kendisi doğrudan bir çıkar ve baskı grubudur; böyle bir sonuç çıkabilir mi?

Doğru, tabii ki böyle bir sonuç çıkabilir. Türkiye'de hem sivil hem asker bürokrasinin, bir kere okumuş aydın sınıfın az olduğu, var olanın da Çanakkale savaşıyla birlikte ortadan kalktığı bir dönemde, Rumların mübadelesi, Ermenilerin tehciriyle birlikte ülkede ticaret ve sanayi burjuvazisinin tamamen ortadan kalkmış olduğu bir dönemde, tamamen köylülerden müteşekkil bir toplum içinde güç odağı olması kadar doğal bir şey yok. Dolayısıyla, bu bürokratlar güçlerini ortaya çıkacak olan burjuva sınıfıyla paylaşmak ve sonra da bu güçlerini onlara bırakmak zorundalar bir yerde. Fakat, bu tamamen sosyal ve iktisadî rekabetle olabilecek bir şeydir. Yani, düşünün ki, Türkiye'de 1950'lerde ve 1960'larda darbe yapmak, ülkenin kaderine yön vermek ve toplum mühendisliği yapmak düşüncesi (Talat Aydemir olaylarını gözümüzün önüne getirelim) hâlâ yaşıyor. Bunlar en azından şunu gösteriyor bize: Demek ki insanlar bu tür şeyleri yapabileceklerini düşünmüşler. Sivil bürokrasinin gücüne bakacak olursak, sivil bürokrasi de, aslında, olanca gücüyle ve ağırlığıyla devam etmektedir. Eğer Türkiye'de yasalar değişir, örneğin ihale kanunu gerçekten uluslararası standartlara ulaşır, devlet bankacılık sektöründen tamamen çekilirse, o zaman artık devletin bir ekmek kapısı olmaktan çıkıp, bir organizatör devlet hâline gelmesi mümkün olacaktır. Ama, bugün hâlâ bundan çok uzak olduğumuzu düşünüyorum. Bakın bu ülkede iş ahlâkının olmaması sebebiyle Marmara Depreminde onbinlerce insanımızı kaybettik. Yine iş ahlâkının özel sektörde olmamasından ötürü, insanlar bankalar kurup, bu bankalarından kendi firmalarına kredi vererek bankaların içini boşalttı (hortumlama dediğimiz olay). Yani, devlet organizatör devlet olma özelliğini kullanmıyor. Devlet bankalar üzerinde bir denetleyici ve yönlendirici mekanizma olmak yerine, kendisi bankacılık yapıyor. Kendisinin bankacılık yaptığı bir sistemi kendisi doğru dürüst denetlemiyor ve denetleyemediği sistem içerisinde bu tür ahlâksızlıklar oluyor. Asıl olan devletin bankacılık yapması değil, devletin bankacılık sistemini kurallarına göre işleyip işlemediğini kontrol etmesidir. Ama siz sanayicilikle uğraşan bir insanın, aynı zamanda bankası olmasına izin veriyorsunuz, bu bankadan belli oranlarda kredi çekebileceğini de söylüyorsunuz, o krediler şu miktarı aşamaz diyorsunuz ama aşıp aşmadığını hiç kontrol etmiyorsunuz ve ancak bu miktar aşılıp banka battıktan sonra, "ne kadar kötü yapmışsın, bak gördün mü bütün paraları sen çekmişsin, şimdi millet ödeyecek" diyorsun. Nasılsa millet öder, biz bu batmış bankayı o zaman devralalım diyorsunuz. İşte bakın bu hiçbir şekilde serbest piyasa ekonomisiyle bağdaşacak bir uygulama değildir.

daha çok pijama üretmesi gibi pratik sonuçlar doğuracağından belki hiç haberleri yoktu. Vali Nevzat Tandoğan'ın bir zamanlar "eğer komünizm gerekiyorsa bu ülkeye onu da biz getiririz, size ne oluyor" şeklindeki açıklamasını hatırlarsak, bireyin bürokrasi nezdinde ne kadar önemsiz olduğunu görürüz. Ne yazık ki, eğer Türkiye'de bir sosyalist devrim olsaydı, oluşacak sosyalist devletin de yine bu bürokrat sınıf tarafından yönlendirileceği ve yine bu bürokrat sınıfın Türkiye Komünist Partisinin bürokratları olarak devlet fabrikalarını yöneteceği çok kesindi.

Yani şöyle söyleyebilir miyiz: Bürokrasi, bazı Batı toplumlarında, çıkar ve baskı gruplarının veya tüccar grubunun kullandığı bir araç, ama Osmanlı'da ve Türkiye'de bürokrasinin kendisi doğrudan bir çıkar ve baskı grubudur; böyle bir sonuç çıkabilir mi?

Doğru, tabii ki böyle bir sonuç çıkabilir. Türkiye'de hem sivil hem asker bürokrasinin, bir kere okumuş aydın sınıfın az olduğu, var olanın da Çanakkale savaşıyla birlikte ortadan kalktığı bir dönemde, Rumların mübadelesi, Ermenilerin tehciriyle birlikte ülkede ticaret ve sanayi burjuvazisinin tamamen ortadan kalkmış olduğu bir dönemde, tamamen köylülerden müteşekkil bir toplum içinde güç odağı olması kadar doğal bir şey yok. Dolayısıyla, bu bürokratlar güçlerini ortaya çıkacak olan burjuva sınıfıyla paylaşmak ve sonra da bu güçlerini onlara bırakmak zorundalar bir yerde. Fakat, bu tamamen sosyal ve iktisadî rekabetle olabilecek bir şeydir. Yani, düşünün ki, Türkiye'de 1950'lerde ve 1960'larda darbe yapmak, ülkenin kaderine yön vermek ve toplum mühendisliği yapmak düşüncesi (Talat Aydemir olaylarını gözümüzün önüne getirelim) hâlâ yaşıyor. Bunlar en azından şunu gösteriyor bize: Demek ki insanlar bu tür şeyleri yapabileceklerini düşünmüşler. Sivil bürokrasinin gücüne bakacak olursak, sivil bürokrasi de, aslında, olanca gücüyle ve ağırlığıyla devam etmektedir. Eğer Türkiye'de yasalar değişir, örneğin ihale kanunu gerçekten uluslararası standartlara ulaşır, devlet bankacılık sektöründen tamamen çekilirse, o zaman artık devletin bir ekmek kapısı olmaktan çıkıp, bir organizatör devlet hâline gelmesi mümkün olacaktır. Ama, bugün hâlâ bundan çok uzak olduğumuzu düşünüyorum. Bakın bu ülkede iş ahlâkının olmaması sebebiyle Marmara Depreminde onbinlerce insanımızı kaybettik. Yine iş ahlâkının özel sektörde olmamasından ötürü, insanlar bankalar kurup, bu bankalarından kendi firmalarına kredi vererek bankaların içini boşalttı (hortumlama dediğimiz olay). Yani, devlet organizatör devlet olma özelliğini kullanmıyor. Devlet bankalar üzerinde bir denetleyici ve yönlendirici mekanizma olmak yerine, kendisi bankacılık yapıyor. Kendisinin bankacılık yaptığı bir sistemi kendisi doğru dürüst denetlemiyor ve denetleyemediği sistem içerisinde bu tür ahlâksızlıklar oluyor. Asıl olan devletin bankacılık yapması değil, devletin bankacılık sistemini kurallarına göre işleyip işlemediğini kontrol etmesidir. Ama siz sanayicilikle uğraşan bir insanın, aynı zamanda bankası olmasına izin veriyorsunuz, bu bankadan belli oranlarda kredi çekebileceğini de söylüyorsunuz, o krediler şu miktarı aşamaz diyorsunuz ama aşıp aşmadığını hiç kontrol etmiyorsunuz ve ancak bu miktar aşılıp banka battıktan sonra, "ne kadar kötü yapmışsın, bak gördün mü bütün paraları sen çekmişsin, şimdi millet ödeyecek" diyorsun. Nasılsa millet öder, biz bu batmış bankayı o zaman devralalım diyorsunuz. İşte bakın bu hiçbir şekilde serbest piyasa ekonomisiyle bağdaşacak bir uygulama değildir.

Osmanlı'ya veyahut Cumhuriyet devrine baktığımızda, devletin piyasaya tahakkümünün birkaç noktada kırıldığını görüyoruz. Osmanlı'da 1808'deki Sened-i İttifak devletin piyasayla barışmasıydı, yani devletin bürokrasiye değil de "ayanlara" daha fazla güvendiğinin göstergesiydi. 1829'da Ruslarla yapılan ticari anlaşma, 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması. Bunlar bir nevi Osmanlının uluslar arası piyasayla daha uyumlu hâle gelme çabaları olarak görülebilir. Türkiye'ye bakıyorsunuz, I. İktisat Kongresi'nden başlayarak, Menderes döneminin, Özal döneminin bir kırılma noktası olduğunu kısmen görebiliyoruz. Ama bu yapılar da eninde sonunda yine aynı çizgiye oturuyor. Burada bir ahlâkî zaafiyet mi var, yoksa Şark toptumu olduğumuzdan dolayı yapıyla ilgili bir sorun mu var? Bir-iki deneme var Türk modernleşmesinde, işte Batıya adaptasyonunda. Meselâ Osmanlı iktisadî anlamda Batıdan geri kaldığının farkında, bunu hissediyor, devlet de biliyor. Bu noktada bir iki çabası da var, ama sonuçta başarısız oluyor. Temel neden nerede, veyahut Batı bu işi nasıl yaptı da, biz neden hâlâ başaramadık?

Temel neden burjuva sınıfının yetersizliğinde aranmalı bence. Eğer Türk sermaye sınıfı ya da Türk burjuvazisi yeterli seviyeye gelmiş olsaydı, bürokrasinin yapabileceği fazla bir şeyi olmayacaktı. Yani bürokrasi, sermaye sınıfının fonksiyonlarını kendisine devretmek durumunda kalacaktı. I. İzmir İktisat Kongresi'nde Atatürk'ün yaklaşımına baktığımızda, Atatürk hiçbir zaman ideolojik bir devletçiliğe sahip değil. Her ne kadar CHP'de devletçilik bir ilke hâline girmişse de, bu çok yanlış anlaşılıyor. Yani o dönemde programı olan bir partinin ilkesi olarak konmuş. Atatürk zamanında kurulmuş olan KİT'lerin hepsinde "gelecekte millete devredilmek üzere" diye maddeler kuruluş kanunlarında yer almış. KİT'ler neden kurulmuştur? İzmir İktisat Kongresi'nde alınan liberal iktisat kararlarını yürütecek bir burjuva sınıfı Türkiye'de mevcut değildi. 1929 iktisadî bunalımı çıktığı zaman, Atatürk'ün Keynes'ten haberi olmasa da, Keynesyen bir yaklaşımla, gerçekten Türkiye'yi krizden korumuştur. Dünya kriz içerisindeyken, Türkiye temel bir birikime sahip olmuş ve KİT'ler gerçekten Türkiye'de o dönemde -1930'dan 1940'a kadar- büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Türkiye'de uçak fabrikaları yapılmıştır. 1940'larda, yani II. Dünya Savaşı'nın o küçülme döneminden beri varolan birikimlerin hepsi, 1950'de Demokrat Parti'ye teslim edilmiştir. O dönemde, dikkat eder-seniz, 1948 Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemde yine Türkiye'de büyük bir burjuva sınıfının olduğundan söz edemeyiz. Bir taşra esnaf sınıfı vardır. Demokrat Parti'yi iktidara getiren bu köylüler ve esnaflardır. Yoksa, bugünkü anlamda bir Anadolu burjuvazisinden bahsedemeyiz. Birkaç büyük sermaye kurumu var ama bunlar da daha çok Batı şirketlerinin distribütörlüğünü yapan komprador burjuvazisi dedikler ailelerdir. Yenilmek için bile karşınızda sizinle mücadele eden bir rakibinizin olması lâzım. Ama Türk bürokrasisinin önünde kendisiyle mücadele edebilecek güç ve kuvvette bir rakip hiç olmadı. Bu rakipler belki yeni yeni ortaya çıkıyor. Ancak onlar ortaya çıktıktan sonra, Türk bürokrasisi gerçek bürokratik görevlerine dönecek ve devlet sadece organizatör olacak ve yavaş yavaş iktisadî hayattaki gücünü kaybedecektir. Devletin iktisadî hayattaki gücü azaldığı zaman da, devletten kaynaklanan yolsuzluklar, hırsızlıklar, iş ahlâkına uymayan çeşitli davranışlar ortadan kalkacaktır. Çünkü önemli olan devletin mülkiyet hakkı üzerindeki kısıtlamaları ve sınırlamaları ortadan kaldırması ve bu hakkı korumasıdır. Yani, devletin en önemli görevlerinden biri Türkiye'de insanların serbestçe girişim

yapıp, bunun meyvelerini alma haklarını koruyabilmesidir. Mafyalaşmanın, çeteleşmenin önünü alabilmesidir. Yoksa, bankacılık faaliyetinde bulunması ya da çeşitli iktisadî faaliyetlerde yer alması demek değildir. Ama şimdi Özal dönemine bakıyorsunuz, Özal aslında tamamen liberal bir zihniyetle iktidara geldi, “bunları yapacağım” dedi. Yaptığı pek çok şey de var, fakat kamu bankalarını özelleştirmedi. Kendisine DPT’yi niye hâlâ tuttuğu sorulduğunda, “aman oraya karışmayın, biz oradan bürokrat ve yönetici yetiştiriyoruz” diye cevap verdi. Çünkü kendisi de oralardan yetişmiş bir kişiydi ve tabii siyasî iktidarın devlet bankaları aracılığı ile kaynak dağıtıcısı rolünü alması ve bu gücü elinden çıkarmak istememesi de eşyanın tabiatına uygun bir şeydi. Yani gücünü gönüllü olarak devretmesini beklemektense, gerçekten o gücü elinde bulundurmanması için kendisine baskı yapan unsurların olmasını istemek daha iyi bir şey. Bir gün siyasî iktidar karşısında güçlü bir burjuva sınıfı dikilip “bırak bu iktisadî kaynakları biz dağıtalım, sen bunlar üzerinde sadece hukukî otoriteni kullan ve düzeni sağla” demediği sürece, devlet iktisadî hayat üzerindeki egemenliğini sürdürecektir. Bu olana kadar hem sivil bürokrasi, hem askerî bürokrasi Türkiye’de egemen olmaya devam edecektir.

Bu müteşebbis sınıfın Türkiye’de yerleşmemesinde devlet büyük bir engel. Piyasaya girişi çıkışı belirleyen devlet olduğu için, kaynakların çoğunu devlet kullanıyor, yönlendiriyor. Devletin piyasadan çekilmesi, Weberyen anlamda, ahlâklı bir müteşebbis sınıf doğurur mu? Yoksa uzun bir süre mi gerekli?

Orhan Türkdoğan’ın da işaret ettiği bir nokta vardır. Biraz önce onu söylemeye çalıştım. Sorun devletin bir gecede bu faaliyetlerinden çekip gitmesi değildir. Devlet, belki bunu yapabilir, bir gecede gidebilir, ama bu sorunu çözmez. Neden çözmez? Çünkü siz eğer kapitalizmin, serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği iktisat zihniyetine ve iktisat ahlâkına sahip değilseniz, o zaman devletin bıraktığı yerde büyük bir kaos ve büyük bir mafyalaşma da söz konusu olabilir. Bunun en güzel örneği Sovyetler Birliği’dir. Sovyetler Birliği’nde devlet bir gecede iktisadî hayattan çekilmiştir. Devletin bürokratları olan Komünist Partisi yöneticilerinin sahip olduğu, yönetici olarak fabrika müdürü olarak buldukları fabrikalar kısa bir süre içerisinde, bu sefer müteşebbis olarak, bunların eline geçmiştir. Yani bugünkü Rusya’da eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki fabrika sahiplerine ya da firma sahiplerine bakınız. Bunların komünist dönemdeki o fabrikaların veya firmaların yöneticileri olduğunu görürsünüz. Bu kişiler iktisadî kaynakları bir şekilde ele geçirmişlerdir. Bu beraberinde mafyalaşmayı ve çeteleşmeyi getirmiştir. İnsanlar, Moskova’da, St.Petesburg’da bir dükkan açmayı, bir lokanta işletmeyi, ancak oranın mafyasıyla mücadele ederek yapabiliyor ya da sizin arkanızda daha güçlü bir mafyanın olması gerekiyor. Onlara para ödemeniz, kendinizi, en azından, korumanız gerekir. Benzer şeyler 1930’ların ABD’sinde de vardır: Gangster filmlerinin çok revaçta olduğu yıllardır. Dolayısıyla, iktisadî zihniyeti, iş ve meslek ahlâkını hem okullar aracılığı ile hem de sosyal yaptırımlarla desteklemek zorundayız. Yolsuzluğu önlemek için pek çok hukukî yaptırım koyabilirsiniz. Ama bu belli bir yere kadar da işler. Toplum yapılan hırsızlığı ve yapılan gaspları doğal karşılarsa, o zaman devlet ancak bir yere kadar engel

olabilir. Türk halkının özel mülkiyete karşı büyük bir saygısının olduğunu düşünüyorum. Türk halkı %10 gibi çok önemli bir oranda küçülen ekonomi ve kriz içerisinde dahi özel mülkiyete olan saygısını kaybetmemiştir. Türkiye’de, Arjantin’de olduğu gibi, bakkallar ve dükkanlar yağmalanmamıştır. Bugün bir Avrupa ülkesine gittiğinizde, 10 yıllık, 15 yıllık, kötü, değersiz diyebileceğimiz otomobillerin direksiyonlarında dahi direksiyon kilitlerini görürsünüz. Çünkü, araba çalma suçu çok yüksektir. Bir televizyon için bir eve hırsızlığa girildiğini, camların kırıldığını, insanların evde televizyonunun görülmemesi için perdeyi çektiğini gözlersiniz. Oradan 10 kat fakir, krizlerin yaşandığı bir Türkiye’de insanlar lüks arabalarını, jiplerini, bir asgarî ücretlinin hayal bile edemeyeceği bir parayla alınmış arabaları, orada burada, sokaklarda park edip evlerine gidebiliyorlar. Özellikle İslâm dininin sağlamış olduğu altyapı, ki bu dinî altyapı gerçekten önemlidir, insanlarda özel mülkiyete karşı haram maldan kaçınma davranışını sağlıyor. Bu çok önemli bir ulusal zenginlik aslında. Bir beşerî sermaye gibi algılanacak bir değer aslında. Ama öte yandan, komşusunun kapısının önündeki mallara sahip çıkan, onu almayı bile belki çok kötü bir davranış olarak görüp oğlunu, kızını cezalandıran bu halk, komşusunun mallarını almıyor, fakat devletin yani kamunun malı söz konusu olduğu zaman yağmalayıcı bir tavır içerisine giriyor. Çünkü, kamusal bir malı yağmalamanın, çalmanın ya da gasp etmenin, sanki haram olmadığı, dinî bir cezasının olmadığı ya da bunun hesabının sorulmayacağı, hatta bunun bir gelenek olduğu, iyi bir şey olduğu, gibi bir zihniyet var Türkiye’de. Siz kalkıp kamu arazisini çalarak üzerine gecekondurup daha sonra da devletten buna tapu isteyebiliyorsunuz, devlet de bunu verebiliyor. Bu şekilde siz herkesin hakkının bulunduğu bir araziden rant sağlamayı çok doğal karşılıyorsunuz. Beş vakit namazınızı da eksik de etmiyorsunuz, oruç da tutuyorsunuz, çok iyi bir Müslümanım da diyorsunuz. Biraz önce söylediğim, o 1000 yıllık merkezîyetçi devlet iktidarının ekonomik değerleri elinde tutması böyle toplumsal davranış yaratmış. Yani özel hukuk alanında mülkiyete saygılı olan bir halk, kamu hukuku söz konusu olduğu zaman tamamen yağmalayıcı bir tavır içerisine giriyor. Bu bizim geçmişten gelen bir özelliğimiz. Osmanlı’da rüşvet çok fazla, devletin malı kapanın elinde kalıyor. Böyle bir geçmişin olduğu bir toplumda insanlar devletin ya da kamunun malını hiçbir zaman düşünmüyorlar. Onu çalmanın kötü bir şey olduğunu ve kendilerini hırsız yaptığını kesinlikle düşünmüyorlar. Ancak birbirlerinin malını çalarlarsa bunun hırsızlık olduğunu düşünüyorlar. Eğer devletin iktisat hayatı üzerindeki varlığını azaltırsak, yani devletin açıkçası çalınacak bir şeyi kalmazsa veya çok az olursa, o zaman, demek ki, insanlar birbirlerinin malını çok fazla çalmayacaklar. İstanbul’da son dönemde artan kapkaççılık olayları, aslında, bizim için gerçekten çok yeni ve tehlikeli şeyler. Bunlar artık belli bir yapının zorlandığını gösteriyor, ahlâk anlayışımızdan biraz saptığımızı gösteriyor. Bunda ekonomik krizin çok büyük etkisi var. Fakat, toplumdan kapkaççılara karşı büyük bir tepki, bir nefret ve infial var. Eğer bu kapkaççılar sokaklarda yakalanırlarsa, linç edilebilirler. Ama bankasını hortumladığı bilinen bir adama, nasılsınız beyefendi diye önünde ceket ilikleyip hal hatır soran da bu halktır. Yani bu çok büyük bir ikilem. Yani aman ha benim çantama dokunma, ama hepimizin ortak çantasına dokunabilirsin. O zaman yapmanız gereken şey, o ortak çantayı, ortak cüzdanı biraz daraltmaktır. Bu son seçim kampanyasında çok iyi bir şekilde gördük ki, eskisi gibi çok fazla

seçim yatırımı yapılamadı. Niye yapılamadı? Çünkü kaynaklarınıza IMF el koymuş, elinizde seçim yatırımı yapmada kullanılacak fazla kaynak yok.

Özal'la birlikte ortaya çıkan Anadolu sermayesi, Protestan nüveleri biraz daha fazla olan bir yapı mı? Rahmetli Ülgener 1983'te vefat etti ve bu dönemi göremedi. Bu konudaki görüşleriniz nedir?

O da çok büyük bir şanssızlık. Nasıl ki Weber Türk modernizasyonunu göremediye se, rahmetli Ülgener Hocamızın da Özal'ı görememesi, tam Özal iktidara geldiğinde onun vefat etmiş olması Türk sosyal bilimi açısından çok büyük bir kayıp aslında. Fakat ben şöyle görüyorum. Türkiye'de İslâmî sermaye denen sermayenin daha püriten özellikler taşıdığı kesindir. Bu kesimin daha mütevazı bir hayat anlayışına sahip olması, daha tutumlu, daha zamana ve paraya karşı daha hassas, belli ölçüde belki daha çalışkan. Tabii bu kuşaklarca böyle sürececek bir şey değil ama ilk aşamada bu böyle. Bu sermayenin hepsini İslâmî ya da yeşil sermaye olarak adlandırmak da doğru değil. Çünkü homojen bir yapı arz etmiyorlar. Bu açıdan bunların daha püriten, daha Protestan ahlâkına yakın bir anlayış içinde olduklarını söylemek mümkün. O konuda her ne kadar şu anda elimizde ampirik bir veri yoksa da, yapılacak ampirik araştırmaların bu yönde sonuçlar vereceğine inanıyorum.

Biz Orta Çağ ahlâkından Protestan ahlâkına doğru bir gidişat içinde miyiz? Biraz ona değinirseniz, Batıdaki bu Protestan ahlâkında bir zaîfiyet, bir aşağıya doğru eğilim mi var?

1996 yılında yaptığım bir çalışmada, ki doktora tezimdi, şunu tespit ettim: Meselâ Katolik İrlandalılarda ve Müslüman Türk yöneticilerinde, daha doğrusu İslâmî duyarlılığı fazla olan dindar Türk yöneticiler ile dindar Katolik İrlandalı yöneticilerde geleneksel Protestan değerlerine doğru bir gidiş, bir eğilim var. Dindar Protestan İngiliz yöneticilerinde ise, daha çok geleneksel, cemaatçi ve Protestan ahlâkına daha uzak bir yapıya doğru gidişi gördüm. Bu bir merdivenden inmek-çıkma gibi bir şey, neye ihtiyacınız varsa oraya doğru gidiyorsunuz. Bizim ihtiyacımız nedir? Daha rasyonel, daha organize bir toplum yapısına doğru gitmektir. Bunu da yapmak durumundayız. Bireyciliğin de Türkiye'de büyük kentlerde arttığına ben inanıyorum.

İslâmî sermaye ile ilgili birtakım korkular var: "Yeşil sermaye denen bu İslâmî sermaye, parayla gücü ele geçirip Türkiye'ye şeriatı getirebilirler mi? Bunu nasıl engelleyebiliriz, nasıl önlerini keseriz? Her türlü hukukî ya da gayrî hukukî önlemi alarak bunların başını ezelim." Hukuk dışı yollarla, korku salarak, tehdit ederek bunların başını ezmek, sosyolojik gerçekleri anlamamaktan kaynaklanan bir yanılgıdır. Polisiye tedbirlerle birtakım şeyler yapabilirsiniz ama bu tür bir girişimci sınıfın önünü tıkamak demek Türkiye'nin gelecekte 100 yıllık bir girişimci zihniyetinin de önünü tıkamak demektir. Belki de potansiyel bir zihniyet değişiminin önünü tıkiyorsunuz, fakat farkında değilsiniz. Ülkenizde mülkiyet haklarının sınırlandırıldığı gören girişimci sınıf yurtdışına kaçacaktır ve öyle de olmuştur. Şimdi bunun böyle olduğunu kabul ederek iki alternatif üzerinde ya da iki gelecek senaryosu üzerinde durmak lâzım. Birincisi, daha çok püriten ahlâk özelliklerini gösteren bu yeşil sermaye ya da İslâmî sermayeye sahip firmaların Türkiye'de çok güçlendiğini düşünelim. Bunlar güçlenseler bile kuşakların değişimiyle

birlikte yaşama biçimlerinde mutlaka değişiklikler ortaya çıkacaktır. Bu, meselâ, Avrupa'da da yaşanmıştır. Protestan ahlâkının ortaya çıktığı zamanlarda, 1600-1700'lerdeki sanayicilerle onların torunlarının yaşayışı çok farklı olmuştur. Bugün kesinlikle Protestanlığa hiç bir şekilde din olarak inanmayan, herhangi bir dine de inanmayan, ancak dedesinden babasından kalan Protestan ahlâkî özelliklerini sürdüren pek çok ateist insan vardır Avrupa'da. Protestan ahlâkını sekülerize etmişlerdir, içselleştirmişlerdir, benimsemişlerdir, fakat kendilerinin herhangi bir dinî yaşantıları yoktur. Şimdi Türkiye'de de bu zamanla olabilir. Bir-iki kuşak çok dindar olabilir, ama bunlardan sonra gelen kuşaklarının dindar olup olmayacaklarını, en azından o kadar dindar olup olmayacaklarını bilmiyoruz. Birinci kuşaktaki bir fabrika sahibi, gerçekten bu ülkeye şeriat getirmeyi isteyebilir, ama onun torunun ne kadar şeriat getirmek isteyeceğini bilmiyoruz. Demek ki, biz burada şunu düşünüyoruz: "Hayır bu insanlar şeriatı getirmek istiyorlar, öyleyse onların çocukları, torunları da mutlaka şeriatı getirmek isteyeceklerdir." Tabii burada aşırı uca düşmemek lâzım. Şöyle düşünelim, kendisini bir ekonominin içerisine entegre etmiş bir firma, ülkede bir İslâm devriminin olmasını ister mi? Yani her şeyin kaosa girmesini, borsanın alt üst olmasını, yıkılmasını ister mi? Aynı şey Türkiye'deki Kürtler için de söz konusudur. Eğer Kürtler Türk ekonomisi içerisine entegre olurlarsa hiçbir zaman için Türkiye'nin ekonomisinin veya siyasetinin istikrarsızlığa sürüklenmesini istemezler. Çünkü bu, doğrudan doğruya onların hayatını da olumsuz etkileyecektir. Bugün Türkiye'de toplumu rahatsız edecek bir şeriata yönelme hareketinin doğuracağı iktisadî birtakım istikrarsızlıkların kendilerini olumsuz yönden etkileyeceğinin bilincinde olan firmalar, buna iman etmiş olsalar dahi, bu yola gitmeyi ya da böyle bir şeyi desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı bulacaklardır.

Son olarak iki şey konuşalım birincisi: genel olarak bu konuştuklarımızdan şöyle bir şey çıkarsak: Türkiye nihayetinde ekonomik olarak gelişmekte olan bir ülke dediniz ve ben de aynı şeye katılıyorum. Ahlâkî olarak da gelişme gösteren bir ülke. Şimdi zenginleşerek mi ahlâklî olacağız yoksa ahlâklî olarak mı zenginleşeceğiz. Yani denklemi çözmeye nereden başlayacağız? İkisi bir anda at başı mı gidecek yoksa biri önce gidip, diğeri peşinden mi gelecek? Meselâ şöyle bir tez var: Derler ki, kişi başına millî gelirin 2000 Dolar olduğu bir ülkede ne ahlâk olur, ne demokrasi olur ne de siyasi özgürlük olur? Son olarak bu konuda neler söyleyebilirsiniz?

O zaman şöyle bir soruyla cevap vereyim size: Kişi başına düşen ulusal gelirin on bin doların, hatta onbeşbin doların üzerinde olduğu Kuveyt, Suudi Arabistan gibi petrol zengini Arap ülkelerinde iş ahlâkî çok yüksek midir acaba? Ya da Avrupa düzeyinde midir? Ben ikisinin mümkün olduğu kadar bir arada gitmesi gerektiğini düşünüyorum. Zenginleşmeye önem vereceğiz, ancak zenginleşmede ahlâkî yapıyı ihmâl edersek o zenginleşme topluma yağmalamaya ve kaosa götürür ve sonuçta kendi içinde çökebilir. Onu engellemek için ahlâkî bir gelişimi de sağlamak lazım. Ancak, ahlâkî gelişim derken şunu unutmamamız lâzım, Batıda da bu böyledir, ahlâkî gelişim aslında "cemaatler" kanalıyla olur. Yani siz devlet olarak ben insanlara şu ahlâkî vereceğim dediğiniz zaman SSCB'de sosyalist ahlâk ne kadar verilmişse o kadar verebilirsiniz. Oysa, ahlâkî veren kuruluşlar aile, din, cemaat gibi kurumlardır. Sivil kurumların özgürce çalışarak geli-

mesi sayesinde bunlar verilebilir. Meselâ, 5 milyon TL verdiğinizde size yanlılıkla 10 milyon üzerini veren bir taksiciye, “hayır yanlış verdin bu paramı al” dediğiniz zaman, sizinle taksici arasında hiçbir şey yok, ancak senin ideallerin, inançların, değerlerin açısından, aslında, var. Bu ideal ve inançları devlet ne kadar verebilir? Onun için, bizim üzerinde durmamız gereken nokta, toplumu bir zamk gibi koruyan ahlâk sistemini -iş ahlâkı anlamında diyorum- geliştirecek sivil yapıları güçlendirmektir. Aileyi ve ailenin yer aldığı cemaatleri. Bu sözünden hemen dinî tarikatları güçlendirelim anlamı çıkarılmamalıdır. Cemaat derken, her tür sivil toplum kuruluşunu kastediyorum. Tabii ki bu arada eğitim sisteminin ve okulun da önemi büyük. Yaptırımlar da çok önemli. Bunlar bu şekilde olursa, yani biraz önce sözünü ettiğim bu özel mülkiyete saygıyı koruyarak geliştirebilirsek, birbirinin hakkına tecavüz etmemeyi, insanları kayırmamayı, âdil davranmayı, fırsat eşitliğini vermeyi biz çocuklarımıza verebilirsek, ilerleme sağlamış oluruz. İktisat fakültelerinde ahlâk dersleri, iş ahlâkı dersleri de en az iktisat dersleri ya da finansman dersleri kadar önemli bir hâle gelmelidir. Bu demek değildir ki, mutlaka çok ahlâklı insanlar mezun olacak. Amaç en azından insanlara belli bir bakış açısı verilebilmesi ve belli bir toplumsal duyarlılığın sağlanmasıdır. Eğer biz toplum olarak yapılan işlere karşı çıkarsak, o zaman o işler yapılamaz. İşte geçen gün gördük ki, bir gösterici genci döven polise toplum müdahale ettiği zaman, polis teşkilâtı, o güne kadar üzerinde hiç görmediği toplumsal bir baskıyı hissetti. Bu baskıyı hissetmek, yani herkes ne der, rezil oluruz baskısını hissetmek kadar büyük bir baskının olduğuna inanmıyorum ben. İşte bunu sağlamak zorundayız.

Her şey için çok teşekkürler.

Ben ilginize çok teşekkür ederim.

Deşifre Eden: Hüseyin KANAT